

LEKCE ČTVRTÁ

Lidé by měli naslouchat expertům – a experti lidem

Vbřeznu 2016 se Donalda Trumpa, který právě usiloval o republikánskou prezidentskou nominaci, zeptali, s kterými odborníky na zahraniční politiku konzultuje. „Ptám se sám sebe, především proto, že mi to moc dobře myslí,“ odpověděl. „Svým hlavním konzultantem jsem já sám, mám na tyhle krámy hodně dobrých čich.“ Proč se neopírá o experty, vysvětloval i později. „Experti jsou prostě hrůza,“ řekl. „Jen se podívejte na ten svinčík, ve kterém vězíme, přes tu spoustu expertů, co máme.“ O pár měsíců později vyzvídali novináři na britském politikovi Michaelu Goveovi, z čeho ve své podpoře brexitu vychází, a požádali ho, aby jmenoval pár ekonomů, kteří sdílejí jeho názor, že odchod Británie z Evropské unie prospěje byznysu. „Lidé v téhle zemi už mají expertů po krk,“ odpověděl jim.

Svět, který prožívá globální pandemii, by mělo být až bolestně zřejmé, že lidé potřebují naslouchat odborníkům. Ale ne všude to tak úplně funguje. Jistě, hodně zemí, zejména ve východní Asii, instinktivně ctí autority,

zejména pak vědecké. Na téměř bezchybnou reakci Tchaj-wanu dohlížel viceprezident, epidemiolog, který studoval na Univerzitě Johnse Hopkinse a který už předtím jako ministr zdravotnictví úspěšně provedl Tchaj-wan epidemií SARS. Německo s bývalou vědkyní Angelou Merkelovou u kormidla zvolilo velmi strážlivý, o fakta se opírající přístup. Když řeckého předsedu vlády požádali, aby vysvětlil, v čem spočíval úspěch země při zvládnání nákazy, odpověděl: „Naslouchali jsme odborníkům.“

Na jiných místech světa však po krátkém úvodním období respektu začali lidé doporučení lékařských profesionálů zpochybňovat a v některých případech se jimi odmítali i řídit. Takovýto postoj podporoval například brazilský prezident Jair Bolsonaro, který covid-19 označil za „slabou rýmičku“ a lál lékařům, když mu radili, jak pandemii zpomalit. Jednoho ministra zdravotnictví vyhodil a jeho nástupce donutil rezignovat. Nerespektoval nařízení vlády a odmítal nosit roušku, což vedlo jednoho brazilského soudce k tomu, aby mu to nařídil. Bolsonaro se nakonec sám stal obětí svého lehkomyšlného přístupu: v červenci 2020 oznámil, že má pozitivní test na koronavirus. Boris Johnson na počátku epidemie dával najevo, že žádný odstup od jiných lidí dodržovat nebude, a skončil s covidem-19 na jednotce intenzivní péče. Mexický prezident Andrés Manuel López Obrador povzbuzoval spoluobčany, aby chodili ven, účastnili se veřejných shromáždění, podávali si ruce a objímali se – vše v naprostém rozporu s doporučeními jeho zdravotnických odborníků. López Obrador vybízel Mexičany, aby si užívali života, byli šťastní a optimističtí, jako kdyby pozitivní myšlení mohlo nákazu koronavirem vyléčit. Někteří američtí guvernérů trvali na úplném otevření svých států navzdory varování odborníků, že

bez kvalitního testování a povinného nošení roušek se bude infekce rychle šířit – a to se také stalo.

Pokud jde o Donalda Trumpa, ten zase tweetoval podporu pravicovým hnutím, která chtěla „OSVOBODIT“ státy s demokratickými guvernéry očividně strádající pod jejich tyranií. Guvernéři totiž prosazovali lockdown, doporučovaný Trumpovou administrativou, samotný Donald Trump však úsilí vládních odborníků naopak setrvale mařil. Celé měsíce se odmítal objevit na veřejnosti s rouškou, a dával tak najevo, že zakrývání nosu a úst je podle něj jen pro levicové strašpytly. Doporučoval vlastní pochybné léčebné postupy a metody, z nichž většinu představitelé amerického zdravotnictví okamžitě vyvraceli. Zašel dokonce tak daleko, že zvažoval možnost injekční aplikace čisticích prostředků, což vedlo výrobce lyzolu k varování zákazníků, aby ho nepili. Trump také prosazoval lék proti malárii hydroxychlorochin s ujištěním, že „tohle celou situaci změní“, a v květnu 2020 oznámil, že ho už víc než týden bere, a to i přes varování lékového úřadu, že lék může způsobovat fatální srdeční arytmii. „Mám z toho dobrý pocit,“ řekl. „To je všechno. Prostě pocit. Víte přece, že jsem chytrý chlap. A mám z toho dobrý pocit.“ Život napodobil umění – odehrálo se tu téměř přes kopírák, co americký komik Stephen Colbert nazval v první epizodě svého pořadu *The Colbert Report* „pravdou pravdoucí“. „Co to je zač ta *Britannica*, aby mi říkala, že Panamský kanál dostavěli v roce 1914?“ ptá se. „Když chci říct, že to bylo v roce 1941, tak na to mám právo. Nevěřím knihám, jsou tam jen fakta a nic od srdce. [...] Smiřte se s tím, lidi, jsme rozdělený národ ... dělíme se na ty, co myslí hlavou, a na ty, co vědí srdcem. [...] Protože odkud přichází pravda, dámy a pánové – z našeho nitra.“

JAK FUNGUJE VĚDA

Pro ty z nás, kdo s hrůzou sledujeme tuhle zoufalou přehlídku zanedbání, je řešení nasnadě: musíme se prostě držet vědy. Jenže co říká věda? Doktor Anthony Fauci, špičkový americký odborník na infekční nemoci, zpočátku nebezpečí nového koronaviru podcenil, když koncem ledna 2020 tvrdil, že „pro Spojené státy představuje jen velmi, velmi malé riziko. [...] Americká veřejnost se ho nemusí obávat, nebo z něj dokonce mít strach.“ O pár dnů později ministr zdravotnictví Alex Azar vyslovil názor, který tehdy mezi vládními zdravotnickými odborníky převládal, když řekl: „Riziko, že se Američané nakazí, zůstává malé.“ Odrážely se v tom závěry Světové zdravotnické organizace, která až do konce ledna nebezpečí pandemie podceňovala. Americké Centrum pro kontrolu a prevenci nemocí zpočátku lidem doporučovalo, aby zůstali doma a roušky nenosili, o několik měsíců později však jeho odborníci změnili názor a začali po lidech vyžadovat, aby roušky naopak nosili. Některé země se uzavřely, jiné – na doporučení svých epidemiologů a na základě svých modelů – nikoli. Co z toho vyvodit?

Realita je taková, že věda nepřináší jednoduché odpovědi, zvláště pak v případě nového jevu, jakým je koronavirus. Fauci, který stojí v čele Národního institutu pro alergie a infekční nemoci (NIAID), dospěl tehdy na základě počátečních důkazů k odůvodněnému závěru. Řada vědců zpočátku soudila, že koronavirus neznamená žádné významné nebezpečí – byly to však názory utvořené rychle a na základě malého objemu dat. Nový koronavirus byl opravdu nový. Nejasná byla jeho míra nakažlivosti a smrtnost. S novými poznatky

se měnily názory Fauciho a dalších. To je normální. Žádný odborník není neomylný. Některé časné modely vývoje hospitalizací v souvislosti s covidem-19 uváděly příliš vysoká čísla a vedly k tomu, že nemocnice přestaly provádět neurgentní výkony, aby si uchovaly volná lůžka. Mnohé pacienti, kteří neměli covid-19, to odradilo a na ošetření do nemocnice nešli, protože se mylně domnívali, že se jim nebude nikdo věnovat – a to se nezmiňuji o obavách, že by se v přeplněných nemocnicích mohli nakazit. V některých nemocnicích poklesl počet pacientů s infarktem myokardu o 50 procent, a to znamená, že mnozí lidé pravděpodobně zbytečně zemřeli doma. Teprve pozdější odhady hospitalizací už byly přesnější.

Máme sklon domnívat se, že se nám od vědy dostane jednoduchých a konečných odpovědí, ale ve skutečnosti to tak nefunguje. Věda je především bádání, proces, v němž klademe otázky a důsledně testujeme hypotézy. S každými novými a lepšími daty dospíváme k novým a lepším závěrům. Pokud jde o covid-19, vědci si pořád kladou důležité otázky, na které odpovědi posléze najdou – ale bude to trvat několik let, nikoli jen několik měsíců. Některým oblastem výzkumu (například klimatické změně) se odborníci věnují celá desetiletí, nasbírali hory dat, vydali spoustu důkladně oponovaných studií a dospěli ke konsenzu – byť téměř vždy jen dočasnému. Později může být revidován, nebo dokonce zvrácen. K většině vědeckých poznatků, které známe ze školy, vědci dospěli právě na základě silného konsenzu.

Případ covidu-19 je naprosto odlišný. Když se odborníci na veřejné zdraví, jako je Fauci, museli rychle rozhodnout, jak vážně tento virus brát, znali jsme ho ani ne dva měsíce a objevil se jen v několika zemích. Za

pár týdnů bylo informací k dispozici víc a dnes už probíhá rozsáhlý výzkum, který se každý měsíc rozšiřuje. V počátečních fázích epidemie jsou na tom však lékaři a vědci jako generálové, kteří se náhle ocitnou ve válce. Mají neúplné a často mylné informace. Co hůř, *jsou si toho vědomi*. A přesto musejí dělat závažná rozhodnutí – dlouho předtím, než pochopí, jak se věci mají.

Rozhodování v mlze pandemie s sebou přináší dilema. Někteří vědci cítili v počátečních fázích krize potřebu vyjádřit se odvážněji, než je k tomu opravňovaly poznatky, které měli k dispozici. Někdy jim šlo o to přimět lidi, aby brali jejich pokyny vážně. Tento přístup může mít z krátkodobého hlediska výhody, v delší perspektivě však může být nebezpečný. Pokud se ukáže, že prognózy byly nepřesné nebo že nová data mění pohled na věc, podkopává to autoritu i integritu jak expertů, tak vědy jako takové. Setkali jsme se s tím už během dřívějších epidemií. Například Neil Ferguson – epidemiolog, na základě jehož výzkumů byly stanoveny parametry britského lockdownu – předpověděl v roce 2009, že na prasečí chřipku může ve Velké Británii zemřít 65 tisíc lidí, čímž vyděsil například Borise Johnsona, v té době starostu Londýna. Chřipce H1N1 nakonec podlehl asi 450 Britů. Škodu však Fergusonův chybný model stačil natropit. O deset let později, kdy už Johnson stál v čele britské vlády, mohla vzpomínka na zbytečnou paniku přispět k tomu, že jeho reakce na covid-19 byla opožděná a zpackaná. Když dnes politici nechtějí naslouchat odborníkům, připomínají, co kdo tam či onde řekl, nebo dokonce přicházejí s vlastními „experty“, aby jejich stanovisky svůj postup obhájili.

Co by tedy měli skuteční odborníci dělat? Asi na prvním místě pomáhat veřejnosti, aby pochopila, jak jejich

odborná oblast funguje, zejména jak funguje věda. Většina Američanů vědu chápe jen v kontextu jejích výstupů – objevů, průlomů v poznání, vynálezů. Dívají se na úchvatné snímky galaxií a čtou o zázračných lécích. Jenže podstatou vědy je proces získávání znalostí a objevování, k němuž patří i opakovaná selhání a zklamání. Psycholingvista Steven Pinker z Harvardovy univerzity v jednom rozhovoru z dubna 2020 upozornil, že „zasloužená autorita“ vědců se zřejmě drolí a značná část veřejnosti si začíná „myslet, že lidé v bílých pláštích jsou jen kněží nějaké nové sekty“. Pinker vyzývá obhájce vědy, aby „si sundali klapky z očí a ukázali lidem, jak věda funguje“, a zahájili „otevřenou debatu o pokusech vědu falzifikovat“. Když Angela Merkelová seznamovala veřejnost s plánem, jak Německo znovu otevřít, šla do televize a formou vědecké přednášky vysvětlila, že když je reprodukční číslo šíření viru 1, znamená to, že každý infikovaný člověk nakazí dřív, než se zotaví, jednu další osobu – takže počet nakažených se nezvyšuje. To ji vedlo k opatrnému optimismu, pokud jde o znovuotevření. Ale země by i potom zůstala na „tenkém ledě“. Pokud by se reprodukční číslo zvedlo na 1,1 nebo 1,2, systém zdravotní péče by se brzy zahltil a bylo by nutné lockdown obnovit. Merkelová chtěla, aby lidé pochopili klíčovou skutečnost, která podmiňuje její rozhodování. Nechtěla jen jednoduše nařídit nejtvrdší lockdown, protože ten přinese nejlepší výsledky. Řada zemí, například Německo, Jižní Korea a Tchaj-wan, zvládly covid-19 jen s relativně krátkým nebo částečným lockdownem kombinovaným s rozsáhlým testováním a trasováním.

Veřejnost dokáže pochopit i subtilnější témata, jsou-li jí prezentována poctivě. Elity však příliš často zaujímají

vůči běžným lidem blahosklonně shovívavé postoje. Západní experti zpočátku přehlíželi stále přesvědčivější důkazy, že se „všeobecné nošení roušek“ v zemích východní Asie stalo klíčovým faktorem jejich úspěšného zvládnutí pandemie. I když data o účinnosti roušek nebyla zpočátku úplně jasná, způsob, jímž americká vláda oslovovala veřejnost, byl naprosto pokrytecký. Vládní představitelé občany od nošení roušek aktivně odrazovali a tvrdili, že obyčejné lidi neochrání a že by měly být k dispozici lékařům a sestrám. Pokud však skutečným důvodem tohoto jednání byla snaha, aby lidé roušky neskupovali, nemohla jim vláda třeba navrhnout, aby si je zkusili udělat sami doma, když k tomu není zapotřebí nic víc než tričko a nůžky? Úřední činitelé včetně ministra zdravotnictví později připustili, že se báli, aby lidé v panice roušky nevykoupili a nehromadili je doma, následkem čehož by jich lékařům a sestrám chybělo ještě víc – zjevně považovali za příliš složité lidem vysvětlit, že zdravotníci potřebují určitý typ roušek a respirátorů, zatímco jiné typy lidé klidně nakupovat mohou.

Tato tradice se táhne celá desetiletí zpět. Ministr zahraničí Dean Acheson ve svých pamětech vysvětluje, proč na počátku studené války musel americkou veřejnost vystrašit sovětskou snahou rozpínat se po celém světě. Povýšenectví z jeho slov přímo odkapává:

Odbornost musí ustoupit jednoduchosti sdělení, odstíny a podrobnosti a detaily až brutální přímočarosti, aby sdělení lidé pochopili. [...] Na ministerstvu zahraničí jsme často debatovali o tom, kolik času věnuje za den mytický „průměrný americký občan“ poslechu, čtení a debatám o tom, co se děje za hranicemi jeho vlasti. Dejme tomu,

že jde o muže či ženu s dobrým vzděláním, rodinou a zaměstnáním – ať už doma, nebo někde mimo domov to bude v průměru maximálně deset minut denně. Pokud byly naše odhady správné, musely být věci, které měli pochopit, naprosto srozumitelné.

Acheson dobře věděl, v čem složitost boje proti Sovětskému svazu spočívá. Avšak tím, že veřejnosti celou záležitost prezentoval jako „nad pravdu jasnější“, jak sám říkal, spolu s dalšími představiteli vytvořil představu existenciálního, globálního nebezpečí, kterému musejí Spojené státy čelit všude, od Latinské Ameriky po Indočínu, a všemi nezbytnými způsoby, od politických převratů po neviditelné války. Přesnější rozlišování však nejspíš mohlo zabránit řadě krveprolití.

Možná by stačilo, kdyby odborníci víc vysvětlovali – a byli méně pokrytečtí. Hned dva do očí bijící příklady poskytuje Velká Británie. V květnu 2020 byl epidemiolog Neil Ferguson donucen rezignovat na svou vládní funkci poté, co se ukázalo, že porušoval vlastní pravidla dodržování bezpečného rozestupu a scházel se s milenkou. Ještě větší vlna veřejného hněvu se zvedla, když se krátce nato prokázalo, že hlavní poradce Borise Johnsona Dominic Cummings ignoroval příkaz zdržovat se doma a odjel z Londýna autem několik set kilometrů přes celou Anglii na návštěvu rodiny, přičemž jeho žena Janet měla covid-19. Obhajoval se tvrzením, že odcestovat musel, protože jeho syn potřeboval, aby o něj někdo pečoval – a ministerský předseda ho v tom podpořil. Cummings rezignovat odmítl. Brity, po nichž vláda chtěla, aby ve svém rodinném životě leccos obětovali – aby se vzdali svateb, narozenin i pohřbů –, to rozlítilo. Následkem těchto skandálů se

důvěra v konzervativní vládu prudce propadla a počet porušení lockdownu narostl.

Na druhém břehu Atlantského oceánu byla důvěra k expertům podkopávána ještě cílevědoměji. Ale ani přihlouplý Trumpův postoj k odborníkům a jeho nezpůsobilost nemění nic na skutečnosti, že otázku, jak si poradit s tak rozsáhlou celonárodní výzvou, nedokáže rozřešit bez spolupráce s ostatními ani sebevětší odbornost. Zvlášť zřetelně je to vidět na tak obrovských zásazích, jako je uzavírání ekonomiky, které připraví o práci miliony lidí a položí řadu firem; stejně složitá je pak snaha všechno znovu nastartovat. Zásadně důležité jsou vědecká data, ale také ekonomická analýza. Vládní úředníci zodpovědní za veřejné zdraví nemohou znát náklady či výhody různých přístupů k lockdownu hospodářství. Uzavírání i otevírání rozsáhlých velkoměstských oblastí mělo být konzultováno s odborníky, kteří se zabývají plánováním rozvoje a fungováním měst. Významný válečný stratég Claus von Clausewitz jednou konstatoval, že „válka není jen polický akt, nýbrž samotný nástroj politiky“. Měl tím na mysli, že ji nelze vést jen na základě vojenské odbornosti, ale že je třeba vzít v úvahu i další hlediska. Zejména to platí o moderní válce, která je už ze své povahy „totální“ a vtahuje do sebe celou společnost. Politolog Eliot Cohen z Univerzity Johnse Hopkinse soudí, že v takovýchto konfliktech uspějí lídři, jako byli Abraham Lincoln, Winston Churchill, Georges Clemenceau, David Ben Gurion (a Franklin D. Roosevelt, dodávám já), kteří dokážou klást generálům otázky, rozhodovat jinak než oni, zohledňovat i další faktory a obory, a vytvářet tak komplexní politicko-vojenskou strategii.

Vedení země v čase pandemie se v mnohém podobá

jejímu vedení v čase války. V obou případech má hluboký dopad na ekonomiku i na společnost. Často je třeba dělat strašlivé kompromisy, kdy jedno riziko vyvažuje jiné. Možná proto jeden z oněch legendárních válečných lídrů, Clemenceau, poznamenal, že „válka je příliš důležitá, než aby ji bylo možné ponechat jen generálům“. Neměl tím na mysli, že se dá vyhrát tak, že budeme generály obcházet, ale spíš fakt, že je musíme doplnit o další profesionály, abychom dosáhli co nejširší možné shody. Ve stejném duchu lze říct, že pandemie je příliš důležitá, než aby ji bylo možné svěřit pouze vědcům. Hrají jistě klíčovou roli, ale to platí i o odbornících z jiných oblastí.

KRIZE ZNALOSTÍ

Základním důvodem, proč mnozí lidé odmítají dát v případě covidu-19 na rady odborníků, nemá s komplexností vědy nebo s nedostatkem vstupních dat možná mnoho společného. Expertům, a je jedno, jak skvělou mají pověst, nedůvěřuje spousta lidí, ani když jde o jejich vlastní zdraví. Týden poté, co Donald Trump v souvislosti s pandemií prohlásil, že se jedná o celonárodní krizi, se tři američtí politologové zeptali reprezentativní skupiny svých spoluobčanů, jak se během této krize chovají. Odpovědi byly překvapující. Výzkumníci zjistili, že nejpřesněji se dá odhadnout, zda si myjete ruce, omezujete kontakty s jinými lidmi nebo jste v dobrovolné karanténě, nikoli podle toho, kde žijete nebo jak jste staří, ale podle toho, *k jaké politické straně se řadíte*. „Republikáni jsou méně ochotní než demokraté omezit své chování podle doporučení Centra pro kontrolu

a prevenci nemocí a pandemie je znepokojuje méně,“ konstatují. A zpráva pokračuje: „Podle příslušnosti k politické straně lze odhadovat chování, postoje a preference spolehlivěji než podle kteréhokoli jiného indikátoru, který jsme měřili.“ Řada dalších výzkumů dospěla k podobným výsledkům. Několik jich s využitím dat z mobilních telefonů a debetních bankovních karet zjistilo, že respondenti žijící v okresech, kde ve volbách vyhrál Donald Trump, by byli méně ochotní zavřít se doma než obyvatelé okresů, kde většina volila Hillary Clintonovou, a to dokonce i když vzali v potaz geografické rozdíly v šíření covidu-19. Horší než pasivní ignorování protipandemických opatření bylo otevřené nepřátelství, se kterým se zdravotníci setkávali. Po internetu se šířily stále divočejší konspirační teorie, které z nemoci obviňovaly kdekoho a kdeco, počínaje Čínou, která prý chce tímto komplotem získat světovou nadvládu, přes Billa Gatese a bezdrátové technologie 5G. Během pouhých deseti dnů od vypuknutí pandemie bylo v Británii zaznamenáno víc než třicet případů žhářství a vandalismu zaměřeného proti telekomunikačním zařízením, například anténním stožárům mobilních sítí.

Je snadné si z těchto zpráv dělat legraci. Jenže dokonce i v případě viru, který zabíjí, lidé rady odborníků vyhodnocovali na základě svých politických názorů a zájmů. Důvěřovali lidrovi své strany (Trumpovi) a zprávám a analýzám zdrojů jejich straně blízkým (Fox News) víc než odborníkům na veřejné zdraví, jako je ředitel Národního institutu pro alergie a infekční nemoci Anthony Fauci, který se výzkumem infekcí zabývá desítky let. Někteří kritici se rozhořčovali nad „málo informovanými voliči“, problém však nevěží v nevědomosti. Sociální psycholog Jonathan Haidt i další zdůrazňují

moc „motivovaného myšlení“, kdy si lidé konstruují důkazy tak, aby odpovídaly preferovaným závěrům. Podle některých studií se ve skutečnosti tohoto typu stranického uvažování dopouštějí častěji „dobře informovaní voliči“, kteří pilně čtou a pečlivě sledují zpravodajství. Politologové Christopher H. Achen a Larry M. Bartels, kteří se výzkumu tohoto jevu věnují, tvrdí, že vhodnější by bylo mluvit o „racionalizujících voličích“ – inteligentních lidech, kteří znají fakta a sledují debaty, ale znalostí využívají k tomu, aby si odůvodnili a posílili své původní předsudky.

Tento výzkum připomíná osvícenského filozofa Davida Humea a jeho chápání rozumu, který nazval „otrokem vášní“. Využíváme své racionality k tomu, abychom dospěli k cíli – avšak naše nitro nám na počátku řekne, kam chceme jít. Takže Amerika čelí tomu, co komentátor amerického internetového serveru Vox David Roberts nazval „epistemickou krizí“. Roberts ji popisuje takto: „Epistemologie je součástí filozofie, která se zabývá poznáním a tím, jak k němu docházíme. Krize spočívá v tom, že jsme jako společnost ztratili schopnost poznávat a znát stejné věci, takže rovněž nejsme schopni společného promyšleného jednání.“ Naslouchání expertům, četba zpráv a získávání informací dnes už přestaly být neutrální a staly se činností zatíženou politickým názorem.

Není to jen americký příběh. Tutéž dynamiku můžeme pozorovat i v řadě dalších zemí – lidé nedůvěřují establishmentu, hledají si vlastní zdroje informací, zpochybňují prověřené autority a politické stranictví stavějí nad pravdu. Například debatu předcházející brexitu charakterizovaly dvě nezávislé množiny faktů. Stejný jev vidíme v Brazílii, Mexiku, Turecku nebo Indii, kde je

politika rozdělená – jedna strana se vnímá jako expertní a druhá jejímu establishmentu hluboce nedůvěřuje. Vzrůstající nepřátelství mezi oběma skupinami je součástí nejvýznamnějšího politického trendu uplynulého desetiletí – celosvětového nárůstu populismu.

Jádrem nového populismu je hluboká antipatie k establishmentu. Existuje v levicové verzi, od frakce Bernieho Sanderse v americké Demokratické straně po politickou stranu Syriza v Řecku tedy nikdy nechybí požadavek, aby vláda víc intervenovala a financovala. Reprezentanty jeho pravicové verze, od Trumpa přes Borise Johnsona až po Mattea Salviniho v Itálii, znepokojuje především přistěhovalectví. A pak jsou tu ještě populisté v rozvíjícím se světě: Jair Bolsonaro v Brazílii, Naréndra Módi v Indii, Recep Tayyip Erdoğan v Turecku a Rodrigo Duterte na Filipínách. Nezaměřují se tolik na imigranty a své příznivce lákají spíš mixem kulturního šovinismu a na víře založeného nacionalismu. Téměř vždy demonizují „ty druhé“, od menšin po městské liberály. Přes veškeré rozdíly tato hnutí spojuje populistický odpor k elitám, který pandemie rozžhavila do běla.

Nejpraktičtější definici populismu přináší nizozemský politolog Cas Mudde. Je to podle něj ideologie, „která předpokládá, že společnost je nevyhnutelně rozdělena na dvě homogenní a antagonistické skupiny, ‚neposkvřený lid‘ a ‚zkorumpované elity‘, a která tvrdí, že politika by měla vyjadřovat *volonté générale* (obecnou vůli) lidu“. Jako kdyby chtěl dokázat, že přesně tak to je, prohlásil Donald Trump v době své prezidentské kampaně v roce 2016: „Jedinou protilátkou proti desetiletím zničující vlády hrstky elit je odvážný příliv vůle lidu.“ Fakticky se Trumpův „odvážný příliv“ projevil v naprostém znevažování odbornosti. V mrazivém výčtu pochybení

Trumpovy administrativy v knize *The Fifth Risk* (Páté riziko) varuje Michael Lewis před úmyslným vytlačováním odborníků z málo známých, avšak důležitých institucí, jako je Národní úřad pro oceán a atmosféru (NOAA). Agentura, která zodpovídá za předpovědi vývoje extrémního počasí, se ocitla v přední linii bitvy o odborný názor a pravdu během řádění hurikánu Dorian v roce 2019. Trumpův přístup ke stanovisku expertů se zřetelně projevil, když nepravdivě tvrdil, že bouře zasáhne také Alabamu. Odborníci z NOAA zveřejnili opravu, ale Trump se vytasil s mapou, která ukazovala něco jiného. Někdo – většina lidí soudí, že Trump osobně – překreslil černým značkovačem trajektorii bouře tak, aby stát zasáhla. Směšnou čarou znevážil práci vládních meteorologů, kteří pak – aby toho nebylo málo – byli pokáráni za to, že se opovážili Trumpa opravovat.

NOVÁ VLÁDNOUCÍ TŘÍDA

Pro většinu z nás jsou experti nejružnějších oborů prostě experti, nic víc. Díky vzdělání, usilovné práci a zkušenostem dosáhli ve svých konkrétních oborech jistého mistrovství. Svůj talent prokázali tím, jak skvěle zvládali testy, že získali diplomy na vynikajících vysokých školách a pracovali ve špičkových institucích a ústavech. Když se vyjadřují k tématům, která dobře znají, dá se se jistě předpokládat, že jim můžeme věřit. Jenže, jak píše americký politolog Michael Lind z Texaské univerzity ve své knize *The New Class War* (Nový třídní boj), to tak úplně neplatí. Na postojích radikálů ze šedesátých let vysvětluje, že „problémem není problém“, což znamená, že střet se netýká žádné konkrétní věci nebo sporu.

„Problémem je moc.“ Lind tvrdí, že v každé společnosti je moc přítomná v politické, ekonomické i kulturní sféře. „Všemi třemi sférami dnes v západní společnosti vedou fronty nového třídního boje.“ Mnozí lidé považují „rady odborníků“ za součást širší strategie, již se nová vládnoucí třída – meritokracie – snaží získat nadvládu.

Všechny rozvinuté země dnes řídí meritokracie. Školy přijímají uchazeče převážně na základě výsledku testů a firmy a společnosti zaměstnávají a povyšují lidi většinou na základě nejrůznějších doporučení a osvědčení. Většina vůdčích osobností ve vládách, v byznysu, umění i kultuře má vysokoškolské vzdělání a mnozí navíc absolvovali postgraduální studia. V některých společnostech, například ve východní Asii, situace zachází do extrémů. Koncem devadesátých let se Tchaj-wan pyšnil tím, že ve vládě má 70 procent ministrů doktorský titul, a 60 procent z nich dokonce z amerických univerzit. Musíme si uvědomit, jak je vysokoškolské vzdělání výjimečné. V Americe a v zemích Evropské unie má vysokoškolský titul asi třetina populace. Postgraduální vzdělání má ještě méně lidí, ve Spojených státech je to 13 procent obyvatel. A přesto v západní společnosti zaujímají většinu vedoucích míst lidé s alespoň vysokoškolským vzděláním, část z nich má za sebou obvykle i postgraduální studium. Jinými slovy, zhruba dvě třetiny lidí jen stojí a přihlížejí, jak zbývající třetina všechno řídí. (Ve velkých asijských zemích, které mají ještě nižší podíl vysokoškoláků, je toto rozdělení zřejmě ještě příkřejší. V Číně absolvovalo vysokou školu jen 10 procent populace – z členů ústředního výboru její komunistické strany to bylo 99 procent, alespoň v roce 2016. Paradoxně je tedy čínská komunistická strana nejelitářštější organizací na světě.)

Meritokrati vytvářejí na první pohled odlišnou třídu, oddělenou od zbytku společnosti. Především vydělávají podstatně víc peněz: podle statistického úřadu je příjem Američanů s postgraduálním vzděláním 3,7krát vyšší než příjem těch, kdo nedokončili střední školu. Tito vysoce vzdělaní Američané obvykle žijí ve městech, pracují v kvalifikovaných pozicích a kloní se k sociálně orientovanému liberalismu. Lidé bez vysokoškolského vzdělání žijí naopak více na venkově, vykonávají méně kvalifikované práce a obecně jsou spíš sociálně konzervativní. V roce 2016 si Hillary Clintonová získala většinu první skupiny, Donald Trump většinu té druhé. Rozdíl mezi městem a venkovem, který se rok co rok zvětšuje, je možná zásadní zlomovou linií na americké volební mapě – důležitější než rasa nebo pohlaví. Podle průzkumů veřejného mínění asi dvě třetiny Američanů žijících na venkově Trumpa podporují a dvě třetiny obyvatel měst se mu vysmívají. Jedna analýza z roku 2019 konstatuje, že toto dělení „dospělo do bodu, kdy v podstatě něco jako republikánské město neexistuje“. Co se týče voleb do Sněmovny reprezentantů, republikáni dnes mají v rukou pouze 6 procent „ryze městských“ volebních obvodů.

Stejný vzorec se opakuje i po celé Evropě. Ve Velké Británii hlasovali pro brexit mnohem častěji lidé bez univerzitních diplomů. Protesty „žlutých vest“ ve Francii rozpoutali lidé bez vysokoškolského vzdělání, kteří žijí na venkově. Už název hnutí přímo symbolizoval nařazení účastníků proti městům: když protestovali proti zvýšení cen paliva, oblékli si řidiči vesty, jak to mají za povinnost na silnici, když hrozí nebezpečí. Signalizovali tím revoltu obyvatel venkova, závislých na autech, proti zelené agendě Pařížanů, kteří jezdí metrem. Podobná

dělicí linie běží německou politikou, kde krajní pravicí podporují venkovské oblasti se stárnoucí populací. V Turecku má autoritářský populist Recep Tayyip Erdoğan největší podporu v etnickém srdci země, Anatolii, zatímco nejsilnější opozice se soustřeďuje podél urbanizovaného západního pobřeží a v regionech, kde žijí menšiny.

Pandemie rozporů ještě zvětšila. Venkov jen sledoval, jak se k němu infekce z kosmopolitních velkoměst šíří. Obyvatelé měst však mohli fungovat bez ohledu na to, jak virus řádl. Covid nakreslil dělicí čáru i v třídním slova smyslu. V roce 2019 zveřejnil Úřad pro statistiku pracovního trhu zprávu věnovanou pracovní flexibilitě Američanů. Ze zaměstnanců s bakalářským a vyšším vzděláním téměř polovina odpověděla, že mohou při nejmenším občas pracovat z domova. Pokud šlo o zaměstnance s dokončeným středoškolským vzděláním, vůbec někdy pracovalo z domova méně než 10 procent z nich, a mezi lidmi, kteří střední školu nedokončili, šlo jen o 3 procenta. Není tedy překvapivé, že když covid-19 udeřil a začaly lockdowny, byli nejvíc zasaženi lidé, kteří nemohli pracovat z domova. Pouze 13 procent lidí z domácností s příjmem vyšším než 100 tisíc dolarů ročně bylo propuštěno nebo posláno na nucenou dovolenou – ve srovnání s 39 procenty těch, kteří žili v domácnostech vydělávajících méně než 40 tisíc ročně. Všude na světě platí, že když se ekonomika zotavuje, daří se lépe vysokoškolákům a lidem s kvalifikací než lidem málo vzdělaným. A podobně je na tom lépe velký byznys než drobné rodinné firmy. Propast mezi elitami s diplomy a těmi ostatními se rozšiřuje.

Když Donald Trump na kterémkoli mítinku zaútočil na americké elity, spolehlivě tím vyvolal potlesk.

Pochlubil se školami, na které chodil, i tím, jak je bohatý, a pak se obrátil na dav: „Oni nejsou žádná elita. Vy jste elita.“ Trump tu narazil na zlatou žílu – znechucení mnoha Američanů z toho, jak jejich úspěšnější spoluobčané zemi mizerně spravují, ale pořád jim chtějí říkat, co mají dělat. Voliči hlasující pro brexit cítili odpor k uhlazeně se vyjadřujícím technokratům, kteří pustili do země polské dělníky, aby jim – jak to viděli – „vzali práci“. Účastníci protestů žlutých vest ve Francii věřili, že metropolitní elity řídí zemi jen ke svému prospěchu a na ně hledí shora jako na venkovské burany. Do jisté míry se v tomto protestu proti elitám odráží pocit bezmoci, kterou mnozí lidé pocítují, když se prodírají moderním světem – k němuž, jak se zdá, mají díky svým znalostem i moci klíč experti a intelektuálové. Významný americký historik Richard Hofstadter si této skutečnosti všiml už před desítkami let, když napsal: „Kdysi se intelektuálové lidé vysmívali, protože ho nikdo nepotřeboval, ale teď ho krutě nesnášejí, protože ho potřebují až moc.“

EMPATIE A EXPERTIZA

Dosud jsme se zabývali tím, co si lidé myslí o elitách. Jenže co si elity myslí o lidech? Co udělá moc s člověkem a jeho vnímáním sebe sama? Nic dobrého, říkají odborníci. Henry Kissinger jednou přiznal: „Moc je největší afrodiziakum.“ Moc je nejen svůdná, ale jak ukazují výzkumy psychologů, tlumí i citlivost těch, kdo se k ní dostanou. Stručně řečeno, moc zabíjí empatii. Profesor psychologie Dacher Keltner z Kalifornské univerzity v Berkeley vedl několik výzkumů, v nichž účastníci,

kterí vyrostli v prestižním prostředí bohatství a moci, vykazovali – když jim ukázal obrázky, na nichž někdo trpí, například děti s rakovinou – méně neurologických známek projevů soucitu. Kromě hluboce zakořeněných vlivů daných příslušností ke společenské třídě klesá empatie a stupňuje se sobectví dokonce i u lidí, kteří se stali mocnými jen nedávno. V jednom experimentu Keltner vybral náhodně jednoho ze skupiny tří studentů jako supervizora projektu. Neuplynulo ani třicet minut a čerstvě ustavený „šéf“ začal mít vyšší nároky, například i sušenky z tácu si bral dvakrát častěji než jeho „podřízený“. Ve své knize *Paradox moci* přirovnává Keltner vliv moci k „jakémusi poškození mozku, které vede k prospěchářskému a impulsivnímu chování“ – a které paradoxně podřívá veškerý soucit a empatii, bez nichž se efektivní zacházení s mocí neobejde. Jeden autor, který se lidskou psychikou zabýval opravdu do hloubky, dokázal tento problém popsat s velkou literární bravurou. Shakespearův *Macbeth* je příběh muže, který získá moc, ale pak ztrácí empatii do té míry, že když se hra chýlí ke konci, není schopen pocítit lítost ani nad smrtí své ženy. Král Lear byl u moci celá desetiletí, nedokáže však naslouchat ničemu než pochlebování a zapudí jedinou osobu, která se mu odváží říkat pravdu – svou dceru Kordelii.

Existují však i mnohé příklady lidí, kteří si empatii pěstovali, přestože zastávali postavení, v němž vládli velkou mocí. Oba prezidenti Rooseveltové se dokázali sblížit s obyčejnými lidmi, přestože pocházeli z řad americké aristokracie. Theodore po smrti své ženy i matky zmizel z New Yorku do Badlands v Jižní Dakotě, kde žil tři roky mezi kovboji, nádeníky, majiteli výčepů a zloději koní, a nejenže si jejich společnost užíval, ale dokázal

se od nich i v lecčém poučit. Franklin D. Roosevelt, kterého vychovávali ještě víc v bavlne než jeho vzdáleného bratrance Theodora, se stal nečekaným zastánce chudých a vyděděných. Často se připomíná, že jeho osobní boj s obrnou mu ukázal, jak těžký může život být. Jeho životopisci Jean Edward Smith i Doris Kearnsová Goodwinová si všimli ještě jedné podstatné věci. Franklin pravidelně jezdil do městečka Warm Springs v Georgii, protože měl pocit, že mu horké minerální prameny přinášejí úlevu. Každoročně tam trávil měsíce plaváním a výlety s dalšími lidmi postiženými obrnou, pocházejícími převážně ze skromných poměrů, a dozvídal se od nich o jejich nelehkém životě. Nezapomněl na ně do poslední chvíle, ve Warm Springs mezi nimi i naposledy vydechl. Franklin Delano Roosevelt si byl zřetelně vědom, co obnáší být bezmocný. Traduje se historka, možná spíš apokryfická, o tom, jak blízko měl tento člen bílé aristokratické protestantské vrstvy, ve své době nejmocnější člověk na světě, k obyčejným lidem. Když během jeho pohřbu jeden host žalem zkolaboval, pomohli mu lidé kolem na nohy a pak se ho zeptali, proč tak truchlí, zda se s prezidentem znal. „Neznal jsem ho,“ řekl muž. „Ale on znal mě.“

Svět se dnes hodně zkomplikoval. Abychom jako národ zvládli vše, s čím se musíme vyrovnat a čím si všichni – od velkých firem až po ta nejzapadlejší místa – musíme projít, potřebujeme víc expertů, ne méně. To z nich nevyhnutelně činí svého druhu elitu, skupinu lidí, jimž jejich vědomosti dodávají autoritu i moc. V moderní době je alternativa – pudová vláda velebíci neznalost – nepředstavitelná. Do jisté míry jsme si to právě teď vyzkoušeli – v Americe, v Brazílii i jinde – a výsledky jsou žalostné. Experti i elity si však musejí dát větší práci

s tím, jak se přiblížit lidem, jejichž potřeby by měly být tím hlavním cílem. Největším mravním selháním meritokracie je víra, že váš úspěch, vaše vyšší postavení ve společnosti z vás dělá nadřazenou bytost. Alespoň v demokraciích jsou však vrcholným zdrojem autority touhy lidí. Takže si jasně řekněme, že chceme-li úspěšně projít současnou pandemií i krizemi, které nás teprve čekají, musejí lidé expertům naslouchat. Ovšem také experti musejí naslouchat lidem.